

KATOLIČKA CRKVA OD 1918. DO 1945. GODINE

Toni Dukić
Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest
E-mail: tonduk@ffst.hr

Tema je rada položaj i uloga Katoličke Crkve između dvaju svjetskih ratova. Glavni razlog odabira ove osjetljive teme jest to što je Crkva bila važan faktor u političkom, društvenom i vjerskom životu u razdoblju od 1918. do 1945. godine, ali i zbog toga što je, kao i danas, imala velik utjecaj na vladajuće slojeve, ali i na široke mase te na sam razvoj događaja u navedenom periodu. Tijekom 27 godina izmijenile su se dvije državne zajednice, a u obje je Crkva igrala bitnu ulogu te su je slijedom toga vlasti obaju država (Kraljevine Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske) različito tretirale. Treća stvar koja je usko vezana uz Crkvu u tom nestabilnom razdoblju jest konkordat potpisan s Vatikanom koji je izazvao nezadovoljstvo među pravoslavnim stanovništvom.

Rad je podijeljen na tri dijela. U prvom dijelu autor je prikazao položaj katolika u Kraljevini Jugoslaviji, u drugom je tematizirao konkordat s Vatikanom, dok treći dio donosi položaj katolika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Na kraju rada nalazi se zaključak s popisom korištene literature.

Ključne riječi: *Katolička Crkva, Vatikan, Kraljevina Jugoslavija, Nezavisna Država Hrvatska, Josip Stadler, Anton Korošec, konkordat, Aleksandar Karađorđević, Alojzije Stepinac, Milan Stojadinović*

Katolička Crkva u Kraljevini SHS

Kraljevina SHS bila je prostor dvostrukog prilagođavanja. Katolici (uglavnom Hrvati i Slovenci) prilagođavali su se novom državnom okviru u kojem su predstavljali skoro 2/5 stanovništva (4 735 154 od ukupno 12 017 323 popisanih 1921. godine), ali za razliku od njihova položaja u Austro-Ugarskoj, u novonastaloj državi bili su manjina. Pravoslavci (većinom Srbi), s razmjernom većinom od skoro 46% stanovništva, prilagođavali su se novini suživota s manjinama.²⁹⁹

²⁹⁹ Banac, *Hrvati i Crkva*, 55.

Tabela 1.1: Nacionalna struktura Jugoslavije 1918.

	Broj	Postotak
Srbi	4,665.851	38,83
Hrvati	2,856.551	23,77
Slovinci	1,024.761	8,53
Bosanski Muslimani	727.650	6,05
Makedonci ili Bugari	585.558	4,87
Ostali slavenski žitelji	174.466	1,45
Nijemci	513.472	4,27
Mađžari	472.409	3,93
Albanci	441.740	3,68
Rumunji, Vlasi i Cincari	229.398	1,91
Turci	168.404	1,40
Židovi	64.159	0,53
Talijani	12.825	0,11
Ostali	80.079	0,67
Ukupno	12,017.323	100,00

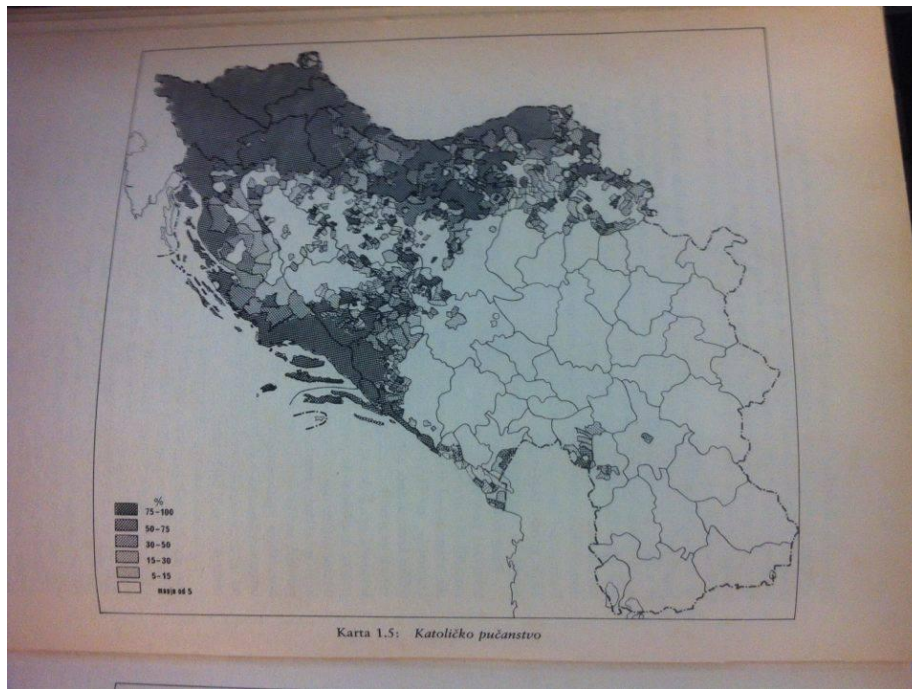
Slika 1. Nacionalna struktura 1918. godine³⁰⁰

Prema tablici možemo zamijetiti da Hrvati čine 23,77% što je otprilike 70% ukupne katoličke populacije u okvirima nove države. Ovi se podaci slažu sa sličnim rekonstrukcijama koje je proveo Vladimir Stipetić³⁰¹ za 1910. i 1931. godinu. Ipak, ti su podaci manjkavi. Osim proizvoljnih klasifikacija koje su sastavili provoditelji popisa, kao što je već istaknuto, postojale su i druge pukotine od kojih su neke rezultat objektivnih okolnosti. Kompletan popis stanovništva nije se mogao provesti jer su neka obalna područja bila pod talijanskom okupacijom. Izvjesno je da je na popisu manji broj Hrvata. Novostvorena država imala je mnoge poteškoće (različiti narodi, mentaliteti, vjerske pripadnosti itd.), a iz svega toga može se izvesti jedan zaključak: nijedna nacionalna ili religijska skupina nije imala apsolutnu većinu. Ne obzirati se na ovu činjenicu i vladati kao da takva većina postoji, moglo je donijeti samo nevolju.³⁰²

³⁰⁰ Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 43. (preuzeta 14. 11. 2016.)

³⁰¹ Vladimir Stipetić (Zagreb, 27. siječnja 1928.), hrvatski ekonomist i akademik.

³⁰² Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 45.

Slika 2. Katolička zajednica u Jugoslaviji³⁰³

Karta na slici 2. prilično točno prikazuje raznolikost katoličke zajednice u Jugoslaviji. Nedvojbeno nehrvatska katolička područja nalaze se u Sloveniji te među albanskim katolicima duž granice s Albanijom. Katolici iz istočne Slavonije i Bačke uključivali su znatan broj Nijemaca i Mađara, ali je u tim krajevima također bilo snažnih hrvatskih zajednica – u Bačkoj i Baranji ove su zajednice brojile 126 000 pripadnika. To su bili tzv. Šokci, domorodačko slavensko pučanstvo, i Bunjevci, potomci doseljenika iz Dalmacije i Hercegovine u 17. stoljeću, vjerojatno vlaškog podrijetla. Prije 1918. godine Bunjevci su bili podvrgnuti snažnoj mađarizaciji.³⁰⁴

Vladajuće stranke, jugoslavenski unitaristi i Pašićevi radikali, od samog početka nove države, Katoličku Crkvu smatrali su neprilagođenom te nisu ni mogli primijetiti da je Crkva razmjerno brzo našla svoje mjesto u novim prilikama. Nema dvojbe da je, za razliku od katoličkih masa, katolička elita bila pozitivno raspoložena prema novonastaloj Kraljevini SHS. Dominik Mandić, hercegovački franjevac i povjesničar, u jednom je svom osvrtu 1968. godine, pored „napredne“ skupine, identificirao još dva tipa opredjeljenja hrvatske inteligencije, koja su proizašla iz katoličkog duhovnog ozračja: liberalnu i katoličku skupinu. Katolička skupina formirana je u hrvatskom katoličkom pokretu i u

³⁰³ Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 41. (slika preuzeta 14. 11. 2016.)

³⁰⁴ Isto, 40.

život je počela ulaziti poslije Prvog svjetskog rata. Među katoličkom inteligencijom nastupilo je razočarenje Vidovdanskim ustavom 1921., pojačalo se *Obznanom* protiv HSS-a 1925., a do kulminacije je došlo ubojstvom Stjepana Radića 1928. godine.³⁰⁵

Katolička Crkva u Kraljevini SHS od početka se nosila s brojnim izazovima. S državne strane radilo se ponajviše o pokušajima isključivanja Crkve i crkvenih službenika iz školstva, uvođenja ustavnih odredbi koje su duhovnicima onemogućavale razna djelovanja i slabile crkveni utjecaj. Kao i drugi veleposjednici, Crkva je bila pod udarom agrarne reforme. Osim toga, Crkva je podnosila uobičajene „antiklerikalne“ napade unitarističkog tiska, primjerice: „Klerikalizam je kod nas organizirana opasnost, on truje široke mase; on je posijao u našim krajevima nezadovoljstvo.“³⁰⁶

Pored državnih, bilo je i izazova unutar same Crkve. Javio se reformni pokret među katoličkim svećenstvom, tzv. „žuti pokret“, s programom ukidanja celibata i demokratizacijom crkvenog upravljanja. Jedan od njegovih prvaka, Stjepan Zagorac, koprivnički župnik i bivši pravaški narodni zastupnik, na čelu skupine od 83 potpisnika, uglavnom župnika iz uže Hrvatske, početkom veljače 1920. godine obratio se otvorenim pismom zagrebačkom nadbiskupu Antunu Baueru sa sljedećim traženjima: sjedinjenje svih kršćanskih crkvi, samostalnu crkvenu pokrajinu s primasom za Jugoslaviju na čelu, narodni živi jezik u svetoj misi, reformu teoloških studija, ukidanje celibata itd. Ova traženja nisu naišla na potporu Svete stolice. Osim ovih, u Hrvatskoj je 1920-ih bilo i drugih pokušaja stvaranja „narodnih“ crkvenih organizacija, a reformatori su redovito djelovali na crti proturimskog nacionalizma. Reformni pokret došao je kraju crkvenim suspenzijama i ekskomunikacijama njegovih nositelja (1920. – 1922.). Dio izopćenih će uskoro proglasiti Hrvatsku katoličku Crkvu (rujan 1923.), da bi onda, zbog zabrane Ministarstva vjera, pod vodstvom splitskog kanonika Marka Kalogjere, pristupili Starokatoličkoj Crkvi i preimenovali se u Hrvatsku starokatoličku Crkvu (prosinao 1923.), s Kalogjerom kao prvim biskupom (siječanj 1924.).³⁰⁷

U stranačkoj politici djelovao je veliki broj svećenika. Bilo je tu frankovaca (Josip Pazman), pripadnika liberalne zajednice (Fran Barac, Svetozar Rittig) te njima koalirane Hrvatske težačke stranke (fra Jako Pašalić), radićevaca (Ljudevit Kežman, ali i reformni svećenik Rikard Korytnik) pa i demokrata (Juraj Biankini). Štoviše, i nadbiskup Bauer bio

³⁰⁵ Banac, *Hrvati i Crkva*, 55-56.

³⁰⁶ Isto, 57.

³⁰⁷ Isto, 57-59.

je prije rata i biskupske časti narodni zastupnik Hrvatsko-srpske koalicije. Stranka koja je privukla najviše svećenika bila je Hrvatska pučka stranka. Na izborima za konstituantu na njezinim je listama bilo čak 16 svećenika.³⁰⁸

Nakon 1921. godine više nije bilo mjesta pluralizmu katoličkog političkog i idejnog ponašanja, tako tipičnog za prve godine Kraljevine SHS. Radićev HSS postat će dominantna stranka među hrvatskim katolicima, čak i među onima koji se nisu uvijek slagali s antiklerikalnim nabojem Radićeva populizma. Bit će to znak opadanja utjecaja Seniorata HKP-a, ali i za nove izazove što će Katoličku Crkvu postupno okrenuti protiv jugoslavenskog pokreta.³⁰⁹

Bilo je mnogo naznaka po kojima se moglo pretpostaviti da u novoj državi nesrpske narode ne čeka „velika“ sreća. Oko ujedinjenja bili su podijeljeni i u Katoličkoj Crkvi, ali kad je do njega došlo, prihvatili su tu činjenicu i pomirili se s njom. Čak možemo slobodno reći da su na poslu oko konsolidiranja nove države radili mnogi biskupi Katoličke Crkve, a i jedan dio njezina svećenstva. Tako je 29. listopada 1918. godine iz Sarajeva upućena izjava u kojoj nekoliko uglednih katoličkih svećenika pozdravlja ujedinjenje. U toj se izjavi mole svećenici da poučavaju narod „da se ne treba plašiti od Srba, koji su dio našeg naroda, koji žive s nama, a na koje smo upućeni za svu budućnost, kao što su oni upućeni na nas.“³¹⁰

Josip Stadler, uvidjevši kako se stvari razvijaju, uputio je svojim svećenicima poslanicu u kojoj, u sedam točaka, tumači slom starih i razvitak novih prilika. Moli župnike da puku mudro protumače promjenu vlasti te kako se ona zbila posve zakonitim putem. Takoreći, smatrao je da je ovaj preokret donio južnoslavenskim narodima istinsko oslobođenje. Novu situaciju, poput Stadlera, prihvaćaju i ostali južnoslavenski katolički biskupi. Tako su tjedan dana nakon Stadlerove poslanice, 19. studenoga 1918. godine, hrvatski biskupi poslali okružnicu u kojoj pozivaju sve svećenike da narodu objasne važnost budućeg ujedinjenja. Deset dana poslije ove poslanice, s biskupskih konferencija održanih 27. – 29. studenoga 1918. godine (tad je delegacija Narodnog vijeća već bila u Beogradu, pripremajući proglašenje Kraljevine SHS), hrvatski i slovenski biskupi poslali su novu okružnicu svećenstvu i puku. Ovo najnovije pastirsko pismo već odiše zabrinutošću za budućnost. Pozivaju sve narode u državi na zajedništvo jer su svjesni da

³⁰⁸ Banac, *Hrvati i Crkva*, 58-59.

³⁰⁹ Isto, 59.

³¹⁰ Goluža, *Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji*, 59-60.

će ga biti teško postići, usprkos prvotnim nadanjima da će država biti spas za sve južne Slavene. Unatoč svemu tome, možemo reći da je Katolička Crkva potpuno otvorena srca prihvatila ujedinjenje, u nadi da će u toj novoj državi pučanstvo doživjeti pravi napredak i potpunu slobodu. U to vrijeme, zategli su se odnosi između Stjepana Radića i Katoličke Crkve. Radić se kao republikanac prije svega nije slagao s monarhističkim uređenjem države te je tražio da se o svim pitanjima prije ujedinjenja postigne dogovor. Katolička Crkva nije mogla ući u direktni sukob s novom vlašću jer nju nitko nije ni pitao tko će biti na vlasti u novoj državi.³¹¹

Kakav je stav zauzela nova državna vlast o Katoličkoj Crkvi? Odmah valja napomenuti da su prvom Jugoslavijom uglavnom vladali Srbijanci koji su pokušali, ako ne službeno, onda barem prešutno, u novu državu prenijeti crkveno-državne odnose iz predratne Kraljevine Srbije u kojoj je pravoslavlje bilo službena vjera. Ali, kad je došlo do ujedinjenja, regent Aleksandar, kao i drugi srbijanski političari, davali su puno umjerenije izjave, obećavajući potpunu slobodu svim narodima u novoj državi. Lijepa obećanja bila su jedno, a stvaran život nešto sasvim drugo. Ne samo zapostavljenost, nego i pravo šikaniranje ubrzo je stiglo sve one koji se nisu u potpunosti slagali s beogradskim režimom. Vlast Kraljevine SHS imala je izvrsnu priliku iskoristiti simpatije katoličkog klera za širenje jugoslavenskog osjećaja među narodnim masama. Međutim, umjesto ustupaka koji su bili očekivani, Katoličku Crkvu zadesila je tvrda beogradska šaka.³¹²

Anton Korošec, član Slovenske ljudske (narodne) stranke pisao je: „Sve me to uvjerava, da sadašnja crkvena politika naših vlasti ne ide za tim da zbliži i prijatelji obje kršćanske crkve, nego da oprezno i postepeno priprema i utire put k pravoslavlju. Vlasti se ne usuđuju otvoreno progoniti Katoličku Crkvu, nego je samo zapostavljaju i šikaniraju i svojim postupcima jasno obraćaju pažnju, da bi nam bolje bilo u Pravoslavnoj Crkvi, gdje bismo uživali svu njihovu naklonost. Dakle, ne zbližavanje i ujedinjavanje putem sporazuma između dvije najveće crkve u državi, nego namjeran, promišljen prijelaz katolika u pravoslavlje.“ Povjerenje koje je kler imao u novu državu izigrano je te je osjećaj zapostavljenosti počeo ulaziti u svijest onih koji su ispočetka pozdravljali ujedinjenje.³¹³

S biskupske konferencije održane 24. – 29. travnja 1922. godine biskupi (potpisali Antun Bauer i Jerolim Mileta) su kralju poslali dopis u kojem prosvjeduju protiv

³¹¹ Goluža, *Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji*, 60-63.

³¹² Isto, 64-65.

³¹³ Isto, 65.

nepovoljnog stanja u državi. Nakon Radićeve smrti Katolička Crkva omekšala je svoj stav prema HSS-u. Nakon što su progoni i uhićenja nesrpskih naroda nastavljeni i nakon umorstva kralja Aleksandra, katolički kler počinje sve više pružati otpor. Sredinom 1930-ih godina stanje Katoličke Crkve u jugoslavenskoj državi prikazano je u naslovima u samo jednom broju *Vrhbosne: Sastanak pravoslavnih Slovenaca, Osuđen župnik iz Šuice, Osuđen franjevac, Gradnja pravoslavne crkve u Čakovcu, Ubijen župnik I. Vlašićak, Oskvrnuta crkva u Velikoj Gorici* itd. Na liniji otpora ističe se nadbiskup Šarić koji je na „Napretkovoju“ proslavi u Sarajevu u ožujku 1936. godine izjavio da je svim katoličkim biskupima i svim svećenicima zajednički vođa Maček.³¹⁴

Konkordat između Vatikana i Kraljevine Jugoslavije

Katolička Crkva u Hrvatskoj inzistirala je na sklapanju konkordata radi uređenja svojih odnosa s Vatikanom. Očekivali su od službenog Beograda da stupi u pregovore sa Svetom stolicom i iznjedri novi ugovor. Za to im je trebala podrška hrvatskih prvaka, prvenstveno Stjepana Radića. Međutim, Radić je bio jedan od glasnijih protivnika bilo kakvog sporazuma s Vatikanom. Osuđivao je papu zbog navodne suradnje s talijanskim iredentistima smatrajući ga odgovornim za gubitak Rijeke i zalažući se za varijantu samostalne hrvatske Crkve. Protivio se donošenju konkordata koji određuje beogradska vlada jer je to stvar katolika koji u tome uopće ne sudjeluju. Mora se naglasiti da Radić nije bio protiv rješavanja hrvatskog katoličkog pitanja u Kraljevini, nego protiv sklapanja sporazuma s Vatikanom koji je smatrao neprijateljem zbog popustljive politike prema talijanskim presizanjima na hrvatsku obalu. Njegov je cilj bila samostalna Hrvatska katolička Crkva koja će se oduprijeti vanjskim utjecajima. Smatrao je da bi novostvorena Crkva pripomogla sjedinjenju Hrvata i Srba u novoj državi.³¹⁵

Kralj Aleksandar, jugoslavenski vladar, ispočetka je mirno pratio tijekom pregovora, prepuštajući poslove Pašiću i njegovoj vladi. Ipak, nezadovoljan stanjem u državi, 6. siječnja 1929. godine proglasio je diktaturu. Aleksandar je u svojoj proklamaciji kao cilj istaknuo narodno jedinstvo i državnu cjelinu. Otad je sve bilo podređeno stvaranju umjetnog jedinstva u zemlji, prilagođavajući ili zanemarujući tradicionalne vrijednosti.

³¹⁴ Goluža, *Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji*, 66-67.

³¹⁵ Ninčević i Brčić, „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije“, 301-302.

Unatoč navedenim pokušajima stvaranja jedinstva, kler je i dalje proklamirao katolički način života i svoje viđenje kulturnog obrazovanja, naročito kod mladih.³¹⁶

Ionako nezavidno stanje u Kraljevini otežano je u listopadu 1934. godine kad je na kralja Aleksandra izvršen atentat tijekom službenog posjeta Francuskoj. Aleksandar je prije smrti za svojeg namjesnika odredio kneza Pavla Karađorđevića. Zbog očekivano važnijih pitanja – poput promjene na prijestolju – konkordat je stavljen na čekanje sve do proljeća 1935. godine. Krajem lipnja iste godine mandatarom je imenovan Milan Stojadinović. Unatoč očekivanjima, nova politička previranja nisu ozbiljnije ugrozila potpisivanje konkordata. Svim je opcijama bilo u interesu sklapanje sporazuma s Vatikanom tako da je konkordat između Kraljevine Jugoslavije i Svete stolice službeno potpisan u Rimu 25. srpnja 1935. godine.³¹⁷

Katolički tisak u Kraljevini popratio je razdoblje oko potpisivanja konkordata pesimističnim tonovima – katolički episkopat čak je molio papu da ne potpiše konkordat. Tisak je navodio Njemačku koja, unatoč potpisivanju konkordata s Vatikanom, otvoreno krši točke dogovorene tim sporazumom. Nešto slično jugoslavenski je kler očekivao i u svojoj državi. Problem je bio u tome što se konkordat donosio u tajnosti, kako za javnost, tako i za zastupnike u spomenutim domovima. Čak i nakon što je potpisan, tekst konkordata nije objavljen. Neki su političari smatrali da je tajnovitost tijekom izrade konkordata, a potom i skrivanje nakon potpisivanja, dokaz da se cijelo vrijeme radilo na štetu države. Lavinu je pokrenuo mitropolit crnogorsko-primorski Gavriilo koji je držao da je konkordat omogućio prevlast Katoličkoj Crkvi u Kraljevini. Zbog toga je Vladi poslana peticija u kojoj se traži obustava ratifikacije. Usprkos tome što je izjavio da ga ne brine crnogorska reakcija, Stojadinović nije iznio konkordat na ratifikaciju Narodnoj skupštini u rujnu, kako je prvotno bilo dogovoreno. Krajem ljeta protiv konkordata je službeno reagirala Srpska pravoslavna Crkva.³¹⁸

Uz SPC stala je i oporba čiji je cilj bio iskoristiti nezadovoljstvo naroda i preuzeti vlast. Javnost, a naročito oporba – znali su da je konkordat Stojadinovićev³¹⁹ glavni projekt čiji bi neuspjeh, odbacivanje konkordata prije ratifikacije, značio premijerov kraj. Najteži prigovor bio je da će se ratificiranjem konkordata jedna vjeroispovijest staviti iznad

³¹⁶ Ninčević i Brčić, „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije“, 302.

³¹⁷ Isto

³¹⁸ Isto

³¹⁹ Milan Stojadinović (Čačak, 4. kolovoza 1888. – Buenos Aires, 24. listopada 1961.), srpski ekonomist, sveučilišni profesor i političar. Predsjednik Vlade Kraljevine Jugoslavije od 24. lipnja 1935. do 5. veljače 1939. godine.

Ustava. Drugim riječima, smatralo se da će Katolička Crkva dobiti prvenstvo nad SPC-om koja se desetljećima blisko vezala uza svaki srpski državni vrh. Zbog toga je Stojadinović pokušao uvjeriti neistomišljenike kako nije riječ o povlasticama za jednu stranu, već da bi konkordat trebao omogućiti smirivanje hrvatskog pitanja. Poseban je naglasak bio na školama. Većinu škola u Hrvatskoj osnovali su svećenički redovi pa su iz SPC-a smatrali da su bile pod utjecajem klera. Iako već tad postoje crkvene škole koje nisu usmjerene isključivo poučavanju svećenika već i laika, SPC je na te ustanove gledala kao na poligon za udar na pravoslavlje. Unatoč tome što je 1918. godine određeno da sve katoličke crkvene škole usklade svoje nastavne programe s općim državnim programima, nepovjerenje je raslo te se očekivalo kako će konkordat riješiti i taj nesporazum. Stojadinović je predlagao da se nakon ratifikacije konkordata pristupi reviziji ugovora koje SPC ima s Kraljevinom, čime bi Sveti arhijerejski sinod dobio priliku za ispravljanje potencijalnih nepravdi u svom statusu. Međutim, SPC je odbijala svaku suradnju dokle god je postojala i najmanja mogućnost za ratifikaciju konkordata.³²⁰

SPC je inzistirala na tezi da ratificiranje konkordata znači njezino kažnjavanje, a samim time i kažnjavanje njezinih pristaša. Zbog toga su odgovorili istom mjerom: na zasjedanju u srpnju 1937. godine Sveti arhijerejski sinod izradio je pravilnik o kažnjavanju članova SPC-a za one koji budu glasovali za ratifikaciju konkordata s Vatikanom. Cilj je bio uplašiti Narodnu skupštinu mogućim posljedicama ako dopuste Katoličkoj Crkvi veće ovlasti. Po njihovu mišljenju, ratifikacija će omogućiti veći upliv vatikanskog utjecaja što predstavlja upletanje strane zemlje u unutrašnje uređenje države. Zbog toga je ocijenjeno da konkordat nije dobar ni za katolike, kamoli za pravoslavce. Ljeto 1937. godine pokazalo se presudnim. Tih su dana izlazila priopćenja raznih stranaka i klubova koji su se izjašnjavali protiv ratifikacije. Tako je bilo sve do 14. srpnja kad se u Odboru za proučavanje konkordata pristupilo glasovanju. Prijedlog je prošao s 12 naprama 9 glasova, što je značilo da Odbor može poslati dokument Narodnoj skupštini. Otprilike u isto vrijeme Varnava se teško razbolio. Zdravstveno stanje patrijarha obilato se iskorištavalo u političke svrhe pa su se širile priče da je Varnava otrovan jer je ustao protiv konkordata. Međutim, proces ratifikacije je toliko odmakao da ga više ništa nije moglo spriječiti. Dana 19. srpnja 1937. godine započela je rasprava u Narodnoj skupštini. U žučnoj debati došlo je do dobro poznatih optužbi s obje strane.³²¹

³²⁰ Ninčević i Brčić, „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije“, 303-304.

³²¹ Isto, 304.

Rasprave nisu ostale u sferi demokratskog razilaženja. Tome će posvjedočiti događaji od 19. srpnja 1937. godine. Naime, istog dana kad je započela ratifikacija u Narodnoj skupštini, patrijaršija SPC-a organizirala je litiju za ozdravljenje patrijarha Varnave u kojoj su mogli sudjelovati građani. Međutim, usprkos najavama o isključivo vjerskom sadržaju okupljanja, izvan crkvenih krugova pojavilo se upozorenje da će litija biti više političke no religiozne naravi. Smatralo se da će patrijaršija iskoristiti okupljenu masu za nove propovijedi protiv konkordata. Zbog toga je upravitelj grada Beograda zabranio održavanje zborova i povorki svakog tipa.³²²

Dana 21. srpnja 1937. godine sastali su se članovi oporbe i patrijaršije te jednoglasno osudili Vladu zbog proglašenja o zabrani održavanja litije. Prepirke su došle i do kneza Pavla koji je blagonaklono gledao na konkordat jer je bio uvjeren da će njime riješiti hrvatsko pitanje i steći međunarodni ugled. Odluke je prepuštao Vladi, smatrajući da one ne ulaze u domenu namjesništva. Usprkos tome, SPC je od kneza zahtijevala da osobno odbaci konkordat i svrgne demokratski izabranu Vladu. Knez je to odbio jer bi to značilo kapitulaciju države pred Crkvom, odnosno priznavanje SPC-u prvenstvo nad Kraljevinom. U takvoj je atmosferi ratificiran konkordat. Dogodilo se to 23. srpnja 1937. godine, četiri dana nakon što je primljen u Narodnu skupštinu i dvije godine nakon što je potpisan u Rimu. Istog je dana umro patrijarh Varnava. SPC je iskoristila njegovu smrt u političke svrhe koliko god je mogla. Pozivala je narod na ulicu s parolama o opasnom konkordatu koji prijeti pravoslavlju u Kraljevini. Iako je Stojadinović računao da će se ratifikacijom konkordata stanje primiriti, situacija u Kraljevini bila je sve teža. Potvrdio je to i Maček, izjavivši kako Hrvati ne mogu smatrati konkordat svojim kad nisu sudjelovali u njegovu sklapanju. Potom je iznio tezu o promjeni mišljenja oporbenih prvaka zaključivši da je riječ o „drugim računima“ jer borbu protiv konkordata vode oni koji su ga dvije godine ranije potpisali. Krajem kolovoza oglasio se i nadbiskup Alojzije Stepinac. Izrazio je podršku premijeru, naglasivši da ne želi ratifikaciju na silu te da je spreman pričekati pogodnije vrijeme za slanje tog ugovora Senatu. Međutim, kad je i Kraljevsko namjesništvo zatražilo opozivanje konkordata, premijer je morao popustiti. Knez je bio primoran na takav potez zbog stanja u zemlji koje je podsjećalo na revoluciju. Zbog toga je Stojadinović 9. listopada 1937. godine objavio da povlači konkordat s dnevnog reda te ga ukida s trenutnim učinkom.³²³

³²² Ninčević i Brčić, *Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije*, 304-305.

³²³ Isto, 305.

Katolička Crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Kad je proglašena Nezavisna Država Hrvatska, zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac posjetio je Slavka Kvaternika,³²⁴ a zatim i poglavnika dr. Antu Pavelića po njegovu dolasku u Zagreb. Sam posjet visokog crkvenog predstavnika nositeljima nove vlasti nije još govorio o odnosu Crkve prema njoj. Naime, Crkva je redovito kontaktirala one koji stvarno imaju vlast na određenom području radi svoje pastoralne misije i zaštite vjernika.³²⁵

Dictator Pavelic greeting his ally Archbishop Stepinac

*Slika 3. Pavelić i Stepinac*³²⁶

Ipak, vrh Katoličke Crkve u Hrvatskoj u odnosu na prethodno stanje i položaj Crkve u bivšoj državi, pozdravio je pojavu nove države, kako to nepobitno proizlazi iz poslanice nadbiskupa Stepinca objavljene potkraj travnja 1941. godine. Obraćajući se poslanicom katoličkim svećenicima u Nezavisnoj Državi, Stepinac im je uputio poziv na uzvišeni rad oko čuvanja i unaprjeđenja hrvatske države. U nastavku biskup kaže: „Mi vjerujemo i očekujemo da će Crkva u uskrsoj Državi Hrvatskoj moći u punoj slobodi naviještati neoborive principe vječne Istine i Pravde.“ Od ostalih visokih crkvenih dostojanstvenika naglašenu podršku Nezavisnoj Državi Hrvatskoj iskazivao je sarajevski nadbiskup dr. Ivan

³²⁴ Jedan od čelnih ljudi Nezavisne Države Hrvatske. Proglasio ju je 10. travnja 1941. godine.

³²⁵ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 109.

³²⁶ Slika preuzeta sa: <http://www.catholicarrogance.org/CroatianHolocaust.html> (7. 12. 2016.)

Šarić. U svom pozdravu Paveliću on je posebno istaknuo da je osnutkom nove države Pavelić donio slobodu i nezavisnost hrvatskom narodu Bosne i Hercegovine.³²⁷

Spomenuta Stepinčeva poslanica bila je osnovica za utvrđivanje odnosa između Katoličke Crkve i Nezavisne Države Hrvatske. Crkva je imala dovoljno razloga za održavanje dobrih odnosa s državom. Naravno, i ustaške su vlasti nastojale postići što čvršću suradnju s Crkvom, znajući koliki je njezin utjecaj na široke slojeve pučanstva. Lojalnost legitimnih predstavnika Katoličke Crkve bila je dobro prihvaćena od ustaških čelnika, posebno zbog vanjskopolitičkog položaja Nezavisne Države Hrvatske.³²⁸

Slika 4. Teritorij Nezavisne Države Hrvatske³²⁹

Vrh države ulagao je napore da dobije vatikansko priznanje i tu im je trebala pomoć hrvatskog crkvenog vodstva. To bi priznanje, smatralo se, pridonijelo učvršćivanju međunarodne pozicije Nezavisne Države Hrvatske i bilo zalog i jamstvo njezina opstanka. Pavelić je, u tom smislu, dobio podršku crkvenih dostojanstvenika pa je od crkvenog vrha u Vatikan bila upućena konkretna preporuka za priznavanje nove države. Stepinac je već potkraj travnja obavijestio Pavelića da je poduzeo korake da dođe do prvog kontakta između Svete stolice i Nezavisne Države Hrvatske. Papa Pio XII. uzvratilo je da inicijativa za uspostavljanje diplomatskih odnosa treba doći od strane državnih vlasti pa je Pavelić u svibnju 1941. godine uputio pismo papi. U pismu izražava duboku vjernost Svetoj stolici

³²⁷ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 109-110.

³²⁸ Isto, 110-111.

³²⁹ Slika preuzeta sa: <http://ex-iskon.forumcroatian.com/t7585p120-darinko-kosor-ndh-je-bila-zlocinacki-rezim-i-tocka> (8. 12. 2016.)

i moli priznanje Nezavisne Države Hrvatske. Međutim, Vatikan je Nezavisnu Državu Hrvatsku priznao samo *de facto*, a ne i *de iure*.³³⁰

Izvjешće iz 1942. godine koje je sastavio Augustin Juretić, katolički svećenik i aktivist bivše Hrvatske pučke stranke koji se predao hrvatskim predstavnicima jugoslavenske vlade u egzilu, govori o ulozi svećenstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Njegovo je izvješće zabilježilo brojna razilaženja među biskupima, svećenicima i katoličkim redovima. Stariji svećenici, tj. oni stariji od 35 godina, nisu bili uz ustašku državu. Zabilježio je da je mlađi kler ustaški. Franjevci zagrebačke provincije ponašaju se „primjereni“, dok su franjevci iz južne Dalmacije i Hercegovine bili proustaški usmjereni kao i mnogi isusovci. Biskupi Mišić, Butorac, Burić i Bonefačić smatrani su pasivno-kritički ili protuustaški, dok su Šarić i Akšamović bili proustaški usmjereni.³³¹

Najgori slučajevi, poput onog redovnika Tomislava Filipovića koji je jedno vrijeme bio zapovjednik logora Jasenovac, izazvali su crkvenu hijerarhiju na intervenciju. Franjevci su u lipnju 1941. godine zaključili da nijedan franjevac ne bi trebao biti član ustaškog pokreta. Filipoviću je bilo oduzeto zvanje svećenika. Don Ivu Guberini, voditelju propagande ratnog režima, bilo je u lipnju 1943. godine zabranjeno obavljanje vjerskih dužnosti. Neki klerici, uključujući svećenika Zvonka Brekala i franjevačkog redovnika Emila Orozovića, skinuli su svoje svećeničke odore 1942. godine.³³²

Nema sumnje da su mnogi članovi katoličkog svećenstva otvoreno stali uz ustašku vlast i radili za nju. Njihova je suradnja imala različite oblike, katkad i nemoralne. No teško da je njihovo sudjelovanje u ustaškim redovima bilo diktirano crkvenom politikom. U veljači 1942. godine Stepinac je obavijestio Pavelića kako će podržati zabranu političke aktivnosti katoličkog svećenstva, čak i ako je ona uključivala aktivnosti u ime ustaškog pokreta i države. Kako su ovu zabranu ignorirali i mnogi svećenici i nadležna tijela, u rujnu 1943. Stepinac izdaje priopćenje svećenstvu u kojem podsjeća na papinu encikliku iz 1926. i okružnice Nadbiskupije iz 1935. i 1938. godine kojima se zabranjuje njihovo sudjelovanje u političkim strankama. Svećenici koji su neskriveno pristali uz režim, učinili su to zbog vlastitih nacionalističkih i političkih uvjerenja. Također, određeni broj svećenika bio je partizanskog usmjerenja. Prema nekim podacima, približno se 250 svećenika pridružilo ili na neki drugi način surađivalo s ustaškim pokretom, a 43

³³⁰ Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 111.

³³¹ Biondich, „Kontroverze u vezi s Katoličkom Crkvom“, 156-157.

³³² Isto, 157.

svećenika surađivala su s partizanima. Autor bi istaknuo podatak da su čak 383 katolička svećenika Hrvata navodno ubili partizani tijekom i odmah nakon rata što je nesumnjivo otežalo biskupima raskidanje veza s hrvatskim vlastima ili stavljanje na stranu otpora.³³³

Zaključak

Crkva se u obje države nosila s brojnim izazovima i pritiscima. Stanje Crkve u Kraljevini Jugoslaviji zasigurno je bilo lošije od stanja koje je Crkva uživala u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Klerička elita pozdravila je beogradski režim i očekivala da će katolici imati ravnopravan položaj kao i ostale vjeroispovijesti, no bilo je sasvim jasno da će Pravoslavna Crkva uživati blagodati nove države. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj stanje je bilo suprotno (ipak je važno reći da su pravoslavci bila puno veća manjina u hrvatskoj državi nego što su katolici bili u Kraljevini Jugoslaviji). Katolička Crkva (na čelu s Alojzijem Stepinacem) bila je u relativno dobrim odnosima s Pavelićem, no treba naglasiti da je Stepinac zamjerio Paveliću progone i nije se slagao s postupcima koje su provodili poglavnik i njegovi podanici. Što se tiče konkordata, njime su trebala biti riješena mnoga pitanja, no Srpska pravoslavna Crkva smatrala je da će se njezin položaj pogoršati ako bi konkordat ostao ratificiran. Zaključno, Katolička Crkva bila je važna karika između 1918. i 1945. godine te je zasigurno utjecala na brojna događanja u poratnim, međuratnim i ratnim događajima.

³³³ Biondich, „Kontroverze u vezi s Katoličkom Crkvom“, 157-158.

Popis slika:

Slika 1. Nacionalna struktura 1918. godine	146
Slika 2. Katolička zajednica u Jugoslaviji	147
Slika 3. Pavelić i Stepinac.....	155
Slika 4. Teritorij Nezavisne Države Hrvatske.....	156

Popis kratica:

HKP – Hrvatski katolički pokret

HSS – Hrvatska seljačka stranka

Kraljevstvo/Kraljevina SHS – Kraljevstvo/Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

SPC – Srpska pravoslavna Crkva

Bibliografija

Knjige

Banac, Ivo. *Hrvati i Crkva*. Zagreb: Profil, 2013.

Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*. Zagreb: Durieux, 1995.

Goluža, Božo. *Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji*. Mostar: Crkva na kamenu, 2008.

Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1994.

Članci

Ninčević, Marjan Marino, Filip Brčić. „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije“, *Nova prisutnost*, (2016), br. 14: 299-307.

Članci u zborniku radova

Biondich, Mark. „Kontroverze u vezi s Katoličkom Crkvom u Hrvatskoj u vrijeme rata 1941. – 1945.“ U: *Zbornik radova Nezavisna Država Hrvatska*, ur. Ramet, Sabrina P., 131-166. Zagreb: Alinea, 2009.

Internetski izvori

<http://www.catholicarrogance.org/CroatianHolocaust.html> (7. 12. 2016.)

<http://ex-iskon.forumcroatian.com/t7585p120-darinko-kosor-ndh-je-bila-zlocinacki-rezim-i-tocka> (8. 12. 2016.)

SUMMARY

The topic of this essay is the significance of the Catholic Church during the interwar period. The main reason as to why I have chosen this delicate topic is the fact that the Church had been an important factor in the fields of politics, religion and social life during the period between 1918 and 1945. In the time span of 27 years, the political establishment has shifted twice and in each of them the Church played an important role. This, on the other hand, meant that it was treated differently by both the Kingdom of Yugoslavia and the Independent State of Croatia. In addition, the concordat that was signed with the Vatican during this volatile period caused an uproar among the protestant population. The essay is divided into three parts. In the first part I will describe the position of the Catholics during the Kingdom of Yugoslavia. In the second part I will detail the concordat with the Vatican and in the last part I will expound the position of the Catholics in the Independent State of Croatia. At the end of the essay there will be a conclusion with cited works.

Keywords: *Catholic Church, Vatican, Kingdom of Yugoslavia, Independent State of Croatia, Josip Stadler, Anton Korošec, concordat, Aleksandar Karađorđević, Alojzije Stepinac, Milan Stojadinović, Alojzije Stepinac*